

СВІДОМІСТЬ ЯК «ГРАНИЧНЕ ПОНЯТТЯ»

Kalishchuk S. M. Consciousness as «limiting concept» / S. M. Kalishchuk // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University, G. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine / scientific editing by S. D. Maksymenko, L. A. Onufriieva. – Issue 41. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2018. – P. 102–115.

S. M. Kalishchuk. Consciousness as «limiting concept». The article justifies the need for creation of the ontological models of consciousness of the personality with allocation and comparison of the main directions of research: philosophical, natural scientific, psychological. We describe the basic trajectories of the research of consciousness: panorama as the consciousness «with the world»; the choice of certain foreshortening of the research; disclosure of the internal content, functions and signs of consciousness.

The article presents philosophical angle of the research of consciousness as limiting reality. The internal space of historical and philosophical knowledge of phenomenology of consciousness is constructed and the process of receiving and accumulation of philosophical knowledge of consciousness is described. The dichotomy of continuous «stream» and discreteness of consciousness is showed as external contradiction and internal principle of stable and dynamic property of consciousness which promote understanding of all three of its forms: consciousness «about the world», consciousness «in the world» and consciousness «with the world».

The approaches, research tasks and ideas which act as manifestation of a process dynamic aspect of philosophical knowledge of such phenomenon as consciousness are presented where it is shown not only versatility of the research tasks, but also interaction of the alternative options and certain competition of the scientific programs.

The main coordinates of the research field of consciousness are suggested; they allow displaying substantial aspect of philosophical knowledge of the phenomenon of consciousness and structural conceptualization of plane structure of consciousness, its substantial and functional characteristics and typical signs. The cognitive symbolic analysis of evolution of consciousness is presented in the article.

The interpretation of consciousness is suggested from the point of view of an external position as ensuring «experience of distinction», discrete catching and recognition of the existing signs and manifestations of external from the point of view of an internal position, as manifestation of human light spectrum, manifestation of essential structure of experiences.

Key words: consciousness, historical and philosophical knowledge, meaning, structure, functions, consciousness signs.

С. М. Каліщук. Свідомість як «граничне поняття». Обґрунтовано необхідність побудови онтологічних моделей свідомості особистості з виокремленням і порівнянням основних дискурсів дослідження: філософського, природничо-наукового, психологічного. Окреслено базові траєкторії дослідження свідомості: панорамність як свідомість «зі світом»; обрання певного ракурсу дослідження; розкриття внутрішнього змісту, функцій та ознак свідомості.

Представлено філософський ракурс дослідження свідомості як граничної реальності. Побудовано внутрішній простір історико-філософського пізнання феноменології свідомості й окреслено процес отримання і накопичення філософського знання про свідомість. Показано дихотомію безперервного «поток» і дискретності свідомості, як зовнішнього протиріччя та внутрішньої засади стабільно-динамічної властивості свідомості, що задовольняють умові бачення та розуміння всіх трьох її іпостасей, а саме: свідомість «про світ», свідомість «у світі» та свідомість «зі світом».

Наведено підходи, дослідницькі завдання й ідеї, що виступають проявом процесуально-динамічного аспекту філософського пізнання феномену «свідомість», у якому проявляється не тільки багатоплощинність дослідницьких завдань, але й взаємодія альтернативних варіантів і певна конкуренція наукових програм.

Запропоновано головні координати дослідницького поля свідомості, які дають змогу відобразити змістовний аспект філософського пізнання феномену «свідомість», структурну концептуалізацію площинної будови свідомості, змістовні та функціональні її характеристики, типові ознаки. Наведено когнітивно-символічний аналіз еволюції свідомості.

Запропоновано трактування свідомості із зовнішньої позиції як забезпечення «досвіду розрізнення», дискретного схоплення та взнавання сутнісних ознак і проявів зовнішнього та з внутрішньої позиції, як прояв людського випромінювання, прояв суттєвої структури переживань.

Ключові слова: свідомість, історико-філософське пізнання, зміст, структура, функції, ознаки свідомості.

Постановка проблеми. Об'єктивне дослідження психологічних явищ потребує вирішення питання їх опису за допомогою тих або інших понять. Прагнення дослідників до об'єктивного виразу сутності свідомості призводить до зміщення понять: від понять повсякденного досвіду до парціально-парадигмальних. Тому актуальним виступає, по-перше, окреслення поля аналітико-синтетичного процесу понятійної операціоналізації категорії «свідомість» у цілісній сукупності поєданого аналізу, виявлення колоцентричних ґрунтовних елементів і водночас конкретизування й предметне означення загального пошукового простору дослідження свідомості [6]. По-друге, важливою видається побу-

дова онтологічних моделей свідомості особистості з виокремленням і порівнянням основних дискурсів її дослідження: філософського, природничо-наукового та психологічного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія «свідомість» як елемент дослідницького апарату психології виступає системною моделлю. Однак системний аналіз категорії «свідомість» призводить до такого ускладнення досліджуваної ознаки, за якого досліджуваний феномен стає недоступним для аналізу. Використання теорії множинності моделей і принципу зовнішнього доповнення К. Геделя дало змогу встановити категорії, що оформлюють зовнішні критерії та забезпечують понятійну «стабілізацію» моделі свідомості [6]. Виявлені поняття: «увага», «емоція», «одночасні можливості», «текст», «смысл», «картина світу» і «досвід» гіпотетично прийняті, з одного боку, як міра необхідності та достатності опису категорії «свідомість», а з іншого – як міра множинності вірогідних концептуальних проєкцій досліджуваної площини феномену свідомості [6].

Свідомість, за образом висловом В. П. Зінченка, «виступає як кристал-багатогранник» [16, с. 11], що вже своєю об'ємністю та багатогранністю задає певну траєкторію свого дослідження. Це може бути:

1. Панорамність - свідомість «зі світом», як обсяжний екологічний лад, «перцептуальне з'єднання» «тут» і «там» (Дж. Гібсон).

2. Обрання певної грані «кристала» – філософської, фізичної, загальнопсихологічної, нейропсихологічної, психофізіологічної, когнітивної, феноменологічної, трансперсональної, культурологічної, релігійної, езотеричної тощо.

3. Внутрішній зміст – буттєві, рефлексивні, духовні шари свідомості та їх складові й поліваріативність контурів функціональної структури свідомості.

Мета статті – дослідити свідомість як «граничне поняття» з обґрунтуванням необхідності побудови онтологічних моделей свідомості особистості з виокремленням та порівнянням основних дискурсів дослідження: філософського, природничо-наукового, психологічного.

Виклад основного матеріалу. Стан філософських розробок ґрунтовних психологічних питань Д. Клейн правомірно називав «філософською антиципацією психологічних знань» [8]. Багато століть розуміння свідомості було справою винятково філософії. Слід зауважити, що філософський аналіз суттєвих характеристик

тик свідомості, за словами М. К. Мамардашвілі, як «гранично-го поняття філософії, такої, про що б вона не була», відбувався упродовж усієї історії філософії [10, с. 3].

Серед філософських теорій, у рамках яких досліджувалась феноменологія свідомості, спираючись на роботи С. Пріста та М. К. Мамардашвілі, можна виокремити такі [13; 10].

1. Матеріалізм: свідомість безпосередньо пов'язана з фізичними та фізіологічними процесами (Анаксимен, Геракліт, Ю. Плейс, Д. Девідсон, Т. Хондріх).

2. Суб'єктивний ідеалізм: свідомість передує об'єктивній реальності у вигляді індивідуальної свідомості (Сократ, І. Г. Фіхте).

3. Об'єктивний ідеалізм: свідомість існує до і незалежно від матеріального світу у вигляді певної «об'єктивної ідеї», «розуму» (Г. Гегель, І. Кант, Д. Берклі).

4. Епіфеноменалізм: свідомість є проявом рухів безкінечної множини природних тіл, у силу того, що є фізичні причини ментальних подій, але немає ментальних причин фізичних подій (Т. Гоббс, Т. Гекслі).

5. Дуалізм: свідомість – це те, чим ви є, а тому свідомість – це душа, яка безсмертна і являє собою «внутрішню форму живого тіла» та реалізує його сутність і водночас свідомість – це щось відмінне від тіла, тому що тіло смертне (Платон, Р. Декарт, Аристотель, Ф. Аквінський, К. Поппер, Дж. Екклз).

6. Логічний біхевіоризм: свідомість як доступна загальному спостереженню тілесна поведінка (К. Гемпель, Г. Райл, Л. Вітгенштейн).

7. Функціоналізм: свідомість – це ментальні стани, що виконують каузальну (функціональну) роль певного роду (Х. Патнем, Д. Льюїс).

8. Двохаспектна теорія: відмінність між ментальним і фізичним не є онтологічно фундаментальною, проведення цієї відмінності залежить або від існування, або від нашого попереднього знання про деяку субстанцію, або від сутності, яка сама по собі є ні ментальною, ні фізичною, або є одночасно й ментальною, і фізичною (Б. Рассел, П. Стросон, Б. Спіноза).

9. Феноменологічні теорії знання: елементами структури свідомості виступають ментальний акт, його зміст, інтенціональність (Ф. Brentano, Е. Гуссерль).

Підводячи висновки аналізу філософських доктрин у дослідженні свідомості, Г. Хант указує, що ідеалізм ставить на перше

місце критерії першої особи, тоді як матеріалізм пояснювальним принципом заявляє критерії третьої особи, а саме: «мозок» уподібнюється «іншому» [16, с. 57]. Паралелізм, інтеракціонізм та еkleктизм виступають різновидами дуалізму розуму та мозку, як внутрішньо притаманного розподілу, який у реальності зовсім не співпадає з дійсним досвідом людини про саму себе.

Звертаючи увагу на складність осягнення свідомості, М. Мамардашвілі наголошував: «Свідомість – це парадоксальність, до якої неможливо звикнути, ... вона не підлягає теоретизації» [11, с. 69]. Але, незважаючи на це, дослідники щоразу прагнули довести вірність власних наукових пошуків, поклалися на свій шлях пізнання та керувалися отриманими парціальними результатами. Ф. Шандор звертає увагу на дві особливі риси свідомості [17, с. 74]. По-перше, свідомість представлена як безперервний «потік» станів і подій та зв'язків між ними, а не як сукупність статичних об'єктів і їх взаємовідносин. Це підкреслював Е. Гуссерль: «Для дослідження свідомості було б безумством застосовувати ту саму методику формування понять і суджень, яка зазвичай використовується в об'єктивних точних науках. Життя свідомості знаходиться у стані постійного потоку, і будь-яке *cogito* є плінним, тому тут неможливо зафіксувати останні елементи та відношення» [4, с. 16]. По-друге, феноменальна послідовність і безперервність дій свідомості має виразну дискретну якість. М. К. Мамардашвілі зауважував: «Ми можемо сказати, що ці змістовні факти свідомості дискретні. Ми не міркуємо безперервно і не усвідомлюємо безперервно. Дискретність свого свідомого існування ми довільно накладаємо на факт змістовності свідомості» [11, с. 69].

Слід зауважити, що дихотомія безперервного «поток» і дискретності свідомості, як зовнішнє протиріччя та внутрішня засада стабільно-динамічної властивості свідомості, задовольняє умові бачення та розуміння всіх трьох її іпостасей, а саме: свідомості «про світ», свідомості «у світі» та свідомості «зі світом» і слугує основою їх поступової зміни або кризового «перезавантаження».

Визначаючи загальне тематичне поле феноменології свідомості, М. Хайдеггер аналізує сутнісні характеристики свідомості та розглядає чотири її дефініції, надані Е. Гуссерлем, а саме: «іманентне буття», «абсолютно дане буття», «абсолютне буття, яке не потребує предметів трансцендентного буття» та «чисте буття як сутнісне буття переживань» [4].

Формулювання «буття як іманентного» не розкриває, на думку М. Хайдеггера, сутності буття, в силу того, що іманентність тут визначає не суще, а лише стосунки та змістовне взаємопроникнення, хоча й передбачає відношення між тим, що рефлектує, та рефлектуючими актами свідомості. Іманентність не є визначенням сущого в аспекті його буття, а є відношенням між сутністю та буттям усередині «регіону» переживань (свідомості). «Це буттєве відношення у сфері сущого, буття одного в іншому. А не буття як таке» [15, с. 111].

У дефініції Е. Гуссерля свідомості як «абсолютно даного буття», на думку М. Хайдеггера, розкривається не суще, а буття одного сущого «регіону переживань» у якості «предмета для іншого». Переживання існують безпосередньо і схоплюються «самі по собі». Сущє виявляється можливим предметом рефлексії [15, с. 112].

Визначення свідомості як «абсолютної даності» трактується Е. Гуссерлем як замкнений на собі іманентний потік, для буття якого не потрібні предмети трансцендентного світу», отже, свідомість абсолютна, все інше – умовне. Переживання представлені іманентно, все інше тільки репрезентує себе у свідомості. Свідомість у смислі абсолютного визначає перевагу суб'єктивності перед об'єктивністю. Але М. Хайдеггер підкреслює, що трансцендентний світ конститує існування свідомості. Реальність потребує буття свідомості як першооснови [115, с. 112–113].

Формулювання свідомості як «сутнісного буття переживань» ґрунтується на її інтерпретації як ідеальної, сутнісної структури переживань та інтенціональності. Свідомість називається Е. Гуссерлем «чистою», в силу того, що в ній не приймається у розрахунок будь-яка реальність або реалізація. Свідомість є такою виключно за своїм буттєвим змістом. Тому, вважає М. Хайдеггер, необхідно «виходити з природної установки, тобто із сущого» як першоджерела та першопричини [15, с. 115].

Отже, головними координатами дослідницького поля свідомості, за М. Хайдеггером, виступають такі [15, с. 114]:

- 1) свідомість має якість інтенціонального буття;
- 2) свідомість – це не конкретизація переживань, а їх суттєва структура;
- 3) свідомість – це не реальне буття переживань, а ідеальне буття та акти рефлексії, які, в свою чергу, спрямовані на акти переживання;

4) свідомість – це переживання у смислі родової загальності, яка визначає певний клас переживань або їх певний структурний взаємозв'язок;

5) свідомість включена у буттєву визначеність «конкретної суті, іменованої людиною» (М. Хайдеггер).

Актуалізуючи питання про відношення суб'єкта та зовнішнього об'єкта, зокрема: предметного поля або світу взагалі, М. К. Мамардашвілі та О. М. П'ятигорський визначали свідомість як те, що не може бути розглянуто у психіці об'єктивно, але, одночасно з цим, якісним станом свідомості є те, що являється нам поза свідомістю [10; 14]. Відповідями на питання про співвідношення між досвідом особистості та її переживаннями, рефлексією і діями виступають тлумачення Л. Вітгенштейна та М. Хайдеггера. Свідомість може нерозривно бути пов'язаною з помилковим уявленням про «особистісний» характер досвіду, як на це вказує Л. Вітгенштейн [2]. Або свідомість виступає «дихотомією між суб'єктом та об'єктом, розумом і світом» (М. Хайдеггер). Внутрішня природа свідомості, за Л. Вітгенштейном, це символічний досвід, який за своєю суттю є діалогічним і «самовідносним». Критерії першої та третьої особи являють собою формально нероздільні функціональні фази символічної діяльності. Їх з'єднані асиметрії створюють континуум, у якому людина упорядковує різноманітні «форми життя». За М. Хайдеггером, «суб'єктивність та об'єктивність у рівній мірі дані через посередництво символічного модусу «тут-буття» (Dasein), а інтенціональність ні об'єктивна, ні суб'єктивна... Для Dasein немає нічого зовнішнього, а тому абсурдно говорити і про внутрішнє» [15, с. 65–66].

Внутрішній простір історико-філософського пізнання феноменології свідомості та реальний процес отримання і накопичення знань про свідомість, які детерміновані сукупністю різних чинників і різних ідей, що розгортаються в ході зіткнення й взаємодії альтернативних варіантів, свідчать, за словами В. П. Зінченка, про надзвичайно «широкий діапазон місць, у яких може знаходитися свідомість» [16, с. 9]. Підтвердженням цього постулату виступають філософські ідеї про:

- простір «між» (М. Бубер);
- поліфонію й діалогізм свідомості та про участь мислення й свідомості в бутті (М. М. Бахтін);
- символічну природу свідомості (П. О. Флоренський);
- світ перцепції та «відчуття смислу» (Г. Хант);

- «розрізнення себе у моментах» як начало рефлексії (В. П. Зінченко);
- свідомість як час (А. Бергсон);
- свідомість як простір (А. Мінделл);
- свідомість як розрізнення (В. Молчанов).

Наведені підходи, дослідницькі завдання та ідеї виступають проявом процесуально-динамічного аспекту філософського пізнання феномену «свідомість», у якому проявляється не тільки багатоплощинність дослідницьких завдань, але й взаємодія альтернативних варіантів і певна конкуренція наукових програм.

Відображенням змістовного аспекту філософського пізнання феномену «свідомість» є підходи А. В. Іванова, В. Малахова, Г. Горака, В. Молчанова [5; 9; 3; 12]. А. В. Іванов пропонує будову свідомості у формі кола, розділеного на чотири сфери:

- тілесно-перцептивні здібності: відчуття, сприйняття й уявлення;
- логіко-понятійна сфера як здатність проникати в сутнісні аспекти об'єктів, виробляти істинне знання про них. Це сфера загальних понять, аналітико-синтетичних розумових операцій і логічних обґрунтувань;
- емоційна сфера як поле особистісних, суб'єктивно-психологічних переживань, спогадів, передчуттів щодо ситуацій і подій. Її увиразнюють інстинктивно-ефектні стани, емоції та почуття, які характеризуються більшою виразністю, усвідомленістю і наявністю образно-візуальної складової;
- ціннісно-сміслова сфера, представлена мотивами діяльності та духовними ідеалами особистості, а також здібностями до їх формування і творчого розуміння у формі фантазії, продуктивної уяви, інтуїції [5, с. 131].

Це приклад структурної концептуалізації площинної будови свідомості.

Змістовні й функціональні характеристики свідомості упереджено у визначенні В. Малахова: «свідомість ... характеризується здатністю людини внутрішньо дистанціюватися від наявної дійсності й шляхом її ідеального відображення пізнавати, контролювати і прогнозувати процеси, які у ній відбуваються» [9, с. 221].

Г. Горак виокремлює типові ознаки свідомості, а саме: «активне, конструктивне ставлення до дійсності, культурний зміст, оперування смислами, значеннями, символами, почуттєва наповненість (думка існує на емоційному тлі, що відповідно забарв-

лює її» [3, с. 92–93], що певною мірою співпадає з інваріантами, виявленими нами у ході понятійної операціоналізації категорії «свідомість» [6].

Аналізуючи різні філософські дослідницькі завдання, В. Молчанов окреслює основні підходи до розуміння свідомості [12]:

- свідомість як відбиття;
- свідомість як спонтанна творча активність (конструювання, соціальні експерименти);
- свідомість як зумовленість: причинна (тілом або практикою) та функціональна (соціальними зв'язками, тілом, практикою, відношеннями);
- свідомість як пошук та розуміння смислу.

Отже, із загальнотеоретичного філософського погляду, спроба концептуалізації свідомості та її потенційних перетворень відображає здатність людини почувати себе реальною і присутньою разом з іншими у загальному світі, не виключаючи соціальний його контекст, не відокремлюючись від об'єктного світу і не залишаючись у відособленій позиції. Це зумовлює можливість створення власного «Я», яке не існує незалежно, але являє собою результат «нашого власного структурного сполучення» (Сантьяго) із зовнішнім і внутрішнім світом [7, с. 315].

Когнітивно-символічний аналіз еволюції свідомості представлено у поглядах І. О. Бескової [1]. Те положення, що світ може бути розглянутим із позицій двох глобальних філософських концепцій: матеріалізму й ідеалізму є, на думку І. О. Бескової, наслідком здійсненої трансформації світу і людини, а саме: дисоціації сутнісно заданої «єдиної речовини» «матерія-свідомість», яка була первісно неподільною й у якій втілено таку унікальну структуру, як «людина». Автор виокремлює у загальній картині еволюційного процесу два етапи: цілісний – до трансформації світу і диференційований – після трансформації. Перший етап характеризується реліктовою взаємодією зі світом, неподільністю та гармонійністю, єдністю людини і світу, проявом «свідомості як універсальної сили», пізнанням як проживанням у собі. На другому етапі людина не втрачає остаточно здібність до реліктової взаємодії зі світом, але змінюється її попередній спосіб існування у світі, попереднє буття у світі, свідомість починає виконувати адаптивну роль [1, с. 33]. Другий етап став можливим завдяки поступовому розвитку функцій самосвідомості, які

автоматично руйнують цілісність відчуження людини у світі. «Як тільки ти усвідомлюєш те, що відбувається, воно більше не відбувається» (Д. Т. Судзукі).

«Ми дійсно, – вказує І. О. Бескова, – одержали гарний опис світу з дуже потужними пояснювальними можливостями (ідеалістичними та матеріалістичними) тому, що наш світ саме такий: розколотий, розірваний, поділений на протилежності, що виключають одна одну» [1, с. 58]. Цей глобальний розподіл і поляризація є результатом трансформації світу і природи людини. Трансформація, згідно І. О. Бескової, включає декілька послідовних шарів:

➤ зміна у внутрішній природі людини (дисоціація на «нематеріальну свідомість і несвідому матерію»; розум і тіло; внутрішні образи та мисленнєву реконструкцію предметів як джерело формування зовнішнього образу предметів);

➤ зміна у сприйнятті світу з його протилежностями, в силу того, що безпосередньо та викривлено сприймається тільки зовнішній бік об'єктів;

➤ зміна у відношеннях зі світом і самим собою, які традиційно вибудовують об'єкти як цілісні та гармонійні у протидії людині, яка завжди дисоційована і продукує конфлікт.

На питання: «Як породжується свідомість?» І. О. Бескова відповідає, що «людська свідомість народжується в той момент, коли людина вбирає до себе, проживає в собі те, що ... розриває її внутрішній світ настільки, що повністю змінюється її сутність за рахунок зміни речовини-носія, у якому втілена структура «людина». Відтепер сама вона складається з матерії й свідомості, тіла і душі, добра й зла. І світ довкола неї і для неї виявляється таким самим: у ньому є одушевлені істоти й неживі предмети; форми та їхній зміст; гарне й погане; прийняте і те, що не приймається» [1, с. 59]. Як результат, здійснюється самоформування людини у процесі еволюції, виділення, продукування з себе власної «сили» як відповідь на виклик життєвої ситуації. Тієї власної «сили», покликаної забезпечити внутрішню рівновагу людини, «стабілізувати структуру в нових умовах переваги тенденції до розпаду» (І. О. Бескова). Саме ця «сила» називається автором свідомістю. Зміст, структура та функції свідомості у своїй цілісності дають змогу забезпечити:

1) опосередковане визнавання суті предметів через вибудовування ланцюга причинно-наслідкових зв'язків у «нематеріалізованій свідомості»;

2) виконання функції компенсації відцентрових тенденцій і функції бути пов'язаною з «Я», із самістю, що консолідує всі складові частини «Я»;

3) обмеження потоку інформації (зменшення обсягу сприйняття), але збільшення тиску на предмет уваги, «пробиття» зовнішньої оболонки, що відокремлювала від предмета (збільшення інтенсивності впливу).

Основними ознаками та функціями свідомості, за І. О. Бесковою, виступають: абсолютно нематеріальна сила; забезпечення пошуку визначення суті об'єктів; забезпечення цілісності за рахунок утримання від розпаду дисоційованої природи людини, яка складається з різноманітних субособистостей, протиріч, дихотомічних потягів, потреб, інтенцій тощо; прояв людського випромінювання, що виражається в активності та «проникаючій» здібності [1].

Висновки. Філософський ракурс дослідження свідомості являє собою дослідження досвіду свідомості як граничної реальності. Суттєвим проявом такого досвіду виступає можливість і дійсність рефлексії, що базується, по-перше, на «розрізненні» як засаді розуміння та формування ментального досвіду «Я», а, по-друге, на подальшій побудові плинних понять, моделей, схем та образів зовнішнього і внутрішнього світів. Отже, свідомість можна трактувати із зовнішньої позиції як забезпечення «досвіду розрізнення» (В. П. Зінченко), дискретного схоплення та визнавання сутнісних ознак і проявів зовнішнього та з внутрішньої позиції – як прояв людського випромінювання, прояв суттєвої структури переживань.

Перспективою подальших досліджень цієї проблеми є одержання до суб'єктивного аналізу свідомості об'єктивних наук (природничих наук про матеріальний світ і його закони) та пошук відповідей на питання про природу («Що являє собою свідомість?») та її характерні особливості («Як здійснюється випромінювання свідомості, внутрішнє дистанціювання від наявної дійсності та розрізнення?»). Кількість теорій, як дедуктивних, так й індуктивних, зростає, але це не унеможливило розуміння і знаходження способів вирішення проблеми, якщо знаходяться засади, які на вищому рівні порядку концептуально оформлюють та ґрунтовно пояснюють складний досліджуваний феномен.

Список використаних джерел

1. Бескова И. А. Эволюция и сознание: (когнитивно-символический анализ) / И. А. Бескова. – М. : ИФ РАН, 2001. – 179 с.

2. Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-Philosophicus. Філософські дослідження / Л. Вітгенштейн ; [пер. Є. Поповича]. – Київ : Основи, 1995. – 265 с.
3. Горак Г. І. Філософія: [курс лекцій] / Г. І. Горак. – К. : Вілбор, 1997. – 272 с.
4. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Э. Гуссерль. – М. : Академический проект, 2009. – 486 с.
5. Иванов А. В. Мир сознания : [монография] / А. В. Иванов. – Барнаул : Алтайский дом печати, 2000. – 432 с.
6. Каліщук С. М. Логіко-предметний зміст категорії «свідомість» / С. М. Каліщук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – Вип. 6. – Т. 1. – Херсон, 2016. – С. 57–62.
7. Капра Ф. Паутина жизни / Ф. Капра. – София : Гелиос, 2002. – 335 с.
8. Клейн Д. Історія наукової психології, її походження та філософські засади / Д. Клейн. – К. : Наукова думка, 1970. – 186 с.
9. Малахов В. А. Етика : [курс лекцій] / В. А. Малахов. – К. : Либідь, 2000. – 348 с.
10. Мамардашвили М. К. Сознание как философская проблема / М. К. Мамардашвили // Вопросы философии. – 1990. – № 3. – С. 3–18.
11. Мамардашвили М. К. Стрела познания: набросок естественно-исторической гносеологии / М. К. Мамардашвили. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 296 с.
12. Молчанов В. Сознание и различие / В. Молчанов // Проблема сознания: разные ракурсы (Материалы конференции «Проблема сознания: традиции и современность», 24 апреля 2014 года, г. Ростов-на-Дону). – Ростов-на-Дону : Южный федеральный университет ; DirectMEDIA, 2014. – С. 36–42.
13. Прист С. Теории сознания / С. Прист. – М. : Идея-Пресс ; Дом интеллектуальной книги, 2000. – 288 с.
14. Пятигорский А. М. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символическом и языке / А. М. Пятигорский. – М. : Прогресс, 1982. – С. 67.
15. Хайдеггер М. Прологомены к истории понятия времени / М. Хайдеггер. – Томск : Водолей, 1998. – 384 с.
16. Хант Г. О природе сознания. С когнитивной, феноменологической и трансперсональной точек зрения / Г. Хант. – М. :

АСТ ; Институт трансперсональной психологии ; Издательство К. Кравчука, 2004. – 555 с.

17. Шандор Ф. Проблема свідомості в сучасному філософському дискурсі / Ф. Шандор // Вища освіта України. – 2011. – № 2. – С. 73–79.

Список використаних джерел

1. Beskova I. A. Jevoljucija i soznanie: (kognitivno-simvolicheskiy analiz) / I. A. Beskova. – М. : IF RAN, 2001. – 179 с.
2. Vitgenshtajn L. Tractatus Logico-Philosophicus. Filososfs'ki doslidzhennja / L. Vitgenshtejn ; [per. Je. Popovycha]. – Kyi'v : Osnovy, 1995. – 265 s.
3. Gorak G. I. Filosofija : [kurs lekcij] / G. I. Gorak. – K. : Vilbor, 1997. – 272 s.
4. Gusserl' Je. Idei k chistoj fenomenologii i fenomenologicheskoy filosofii / Je. Gusserl'. – М. : Akademicheskij proekt, 2009. – 486 s.
5. Ivanov A. V. Mir soznaniya : [monografija] / A. V. Ivanov. – Barnaul : Altajskij dom pečati, 2000. – 432 s.
6. Kalishhuk S. M. Logiko-predmetnyj zmist kategorii' «svidomist'» / S. M. Kalishhuk // Naukovyj visnyk Hersons'kogo derzhavnogo universytetu. Serija «Psychologichni nauky». – Vyp. 6. – T. 1. – Herson, 2016. – S. 57–62.
7. Kapra F. Pautina zhizni / F. Kapra. – Sofija : Gelios, 2002. – 335 s.
8. Klejn D. Istorija naukovoi' psihologii', i'i' pohodzhennja ta filososfs'ki zasady / D. Klejn. – K. : Naukova dumka, 1970. – 186 s.
9. Malahov V. A. Etyka : [kurs lekcij] / V. A. Malahov. – K. : Lybid', 2000. – 348 s.
10. Mamardashvili M. K. Soznanie kak filososfskaja problema / M. K. Mamardashvili // Voprosy filosofii. – 1990. – № 3. – S. 3–18.
11. Mamardashvili M. K. Strela poznaniya: nabrosok estestvenno-istoricheskoy gnoseologii / M. K. Mamardashvili. – М. : Shkola «Jazyki russkoj kul'tury», 1996. – 296 s.
12. Molchanov V. Soznanie i razlichie / V. Molchanov // Problema soznaniya: raznye rakursy (Materialy konferencii «Problema soznaniya: tradicii i sovremennost'», 24 aprelja 2014 goda, g. Rostov-na-Donu). – Rostov-na-Donu : Juzhnyj federal'nyj universitet ; DirectMEDIA, 2014. – S. 36–42.

13. Prist S. Teorii soznaniya / S. Prist. – M. : Ideja-Press ; Dom intelektual'noj knigi, 2000. – 288 s.
14. Pjatigorskij A. M. Simvol i soznanie. Metafizicheskie rassuzhdeniya o soznanii, simvolike i jazyke / A. M. Pjatigorskij. – M. : Progress, 1982. – S. 67.
15. Hajdegger M. Prolegomeny k istorii ponjatija vremeni / M. Hajdegger. – Tomsk : Vodolej, 1998. – 384 s.
16. Hant G. O prirode soznaniya. S kognitivnoj, fenomenologicheskoy i transpersonal'noj toček zreniya / G. Hant. – M. : AST ; Institut transpersonal'noj psihologii ; Izdatel'stvo K. Kravchuka, 2004. – 555 s.
17. Shandor F. Problema svidomosti v suchasnomu filosofov'skomu dyskursi / F. Shandor // Vyshha osvita Ukrai'ny. – 2011. – № 2. – S. 73–79.

Received March 6, 2018

Revised March 29, 2018

Accepted April 24, 2018

УДК 159.922.6

L. V. Klochek

klochekl55@i.ua

VALUE-BASED SELF-REGULATION AS A MECHANISM FOR DEVELOPMENT OF SOCIAL JUSTICE IN PEDAGOGICAL INTERACTION

Klochek L. V. Value-based self-regulation as a mechanism for development of social justice in pedagogical interaction / L. V. Klochek // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University, G. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine / scientific editing by S. D. Maksymenko, L. A. Onufrieva. – Issue 41. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2018. – P. 115–127.

L. V. Klochek. Value-based self-regulation as a mechanism for development of social justice in pedagogical interaction. The article presents the results of the theoretical and empirical study of a teacher's value-based self-regulation as a mechanism for development of social justice in pedagogical interaction. Psychological mechanisms are defined as methods of qualitative transformations of the teacher's personality that affect the